

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

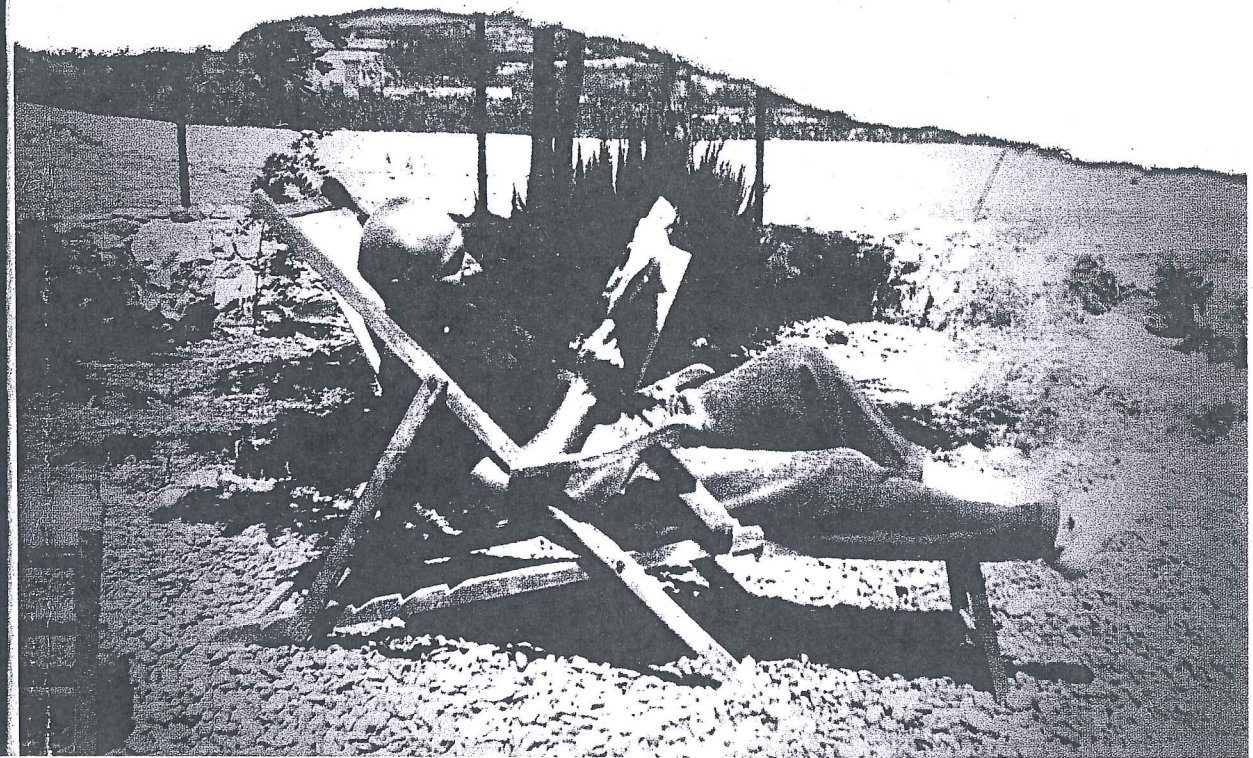
ΕΤΟΣ 79ο • ΤΟΜΟΣ 158ος • ΤΕΥΧΟΣ 1784 • ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2005

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

1905-1966

Εκατό χρόνια από τή γέννησή του

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΖΙΟΒΑΣ • ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΑΡΙΝΟΥ-ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ
ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ • Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ • ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΚΩΤΙΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ • DAMLA DEMİRÖZÜ • MARIO VITTI
ΠΑΝ. ΜΟΥΛΛΑΣ • ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ • ΒΕΝΕΤΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ
ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΟΤΖΙΑ • ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΤΣΑΠΟΓΑΣ • ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ • ΝΙΚΟΣ Κ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ • ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ
ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ • ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ • Χ.Λ. ΚΑΡΑΟΓΛΟΥ
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΡΙΚΟΥ-DAVIS • ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΟΥΣΤΑΚΑΤΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ (1927-1932)
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ (1933-1934)
ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ (1935-1987)
Ε.Ν. ΜΟΣΧΟΣ (1988-1998)

Διευθυντής

ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

Έπιμέλεια χειμένων-Διορθώσεις
ΘΑΝΑΣΗΣ ΤΣΑΚΝΑΚΗΣ

Φωτοσύνθεση

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΑΝΔΑΛΑ-ΣΑΝΤΟΡΙΝΑΙΟΥ

Άετιέ

ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΑΕΒΕ

Έκτύπωση

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ «CORFU»

Βιβλιοδεσία

Α. ΠΕΤΡΕΛΗΣ & ΥΙΟΣ

Συndρομές

Έσωτερικού

1 χρόνος (11 τεύχη): 73€

2 χρόνια: 130€

Έξωτερικού

1 χρόνος: 163€

2 χρόνια: 294€

Υπεύθυνη syndρομών

Έφη Μαλέκα, τηλ.: 210-3213030

Έκδότης

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

Ι.Α. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

Ευριπίδου 84, 105 53 Αθήνα

Τηλ.: 210-3213030 • FAX: 210-3214610

e-mail: neaestia@neaestia.gr

"HESTIA" PUBLISHERS &

BOOKSELLERS - SINCE 1885

84 Enripidou str. - GR 105 53 Athens - Greece

Tel: +30 210-3213030 • FAX: +30 210-3214610

e-mail: neaestia@neaestia.gr

ISSN: 0028-1735

ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΛΤΑ: 1461

Τά χειρόγραφα δέν επιστρέφονται.

«Η Νέα Έστια επιχορηγείται από τό «Ίδρυμα Κώστα και Έλένης Ουράνη»

Περιεχόμενα

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΘΕΟΤΟΚΑ

- 856 ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΖΙΩΒΑΣ *Ή μυθιστορηματική πορεία του Γιώργου Θεοτοκά: Άτομο, Ίστορία, Μεταφυσική*
- 889 ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΑΡΙΝΟΥ-ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ *Τό «δαμόνο» και ή «μόρα»: Γιώργος Θεοτοκάς και Στέφαν Τσάδιχ*
- 906 ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ *Κατασκευάζοντας την εμπνευσή*
- 920 Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ *Σχόλιο στο Έλευθερο Πνεύμα και στην Άργώ*
- 927 ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΚΩΤΙΑΣ *Ξαναδιαβάζοντας την Άργώ*
- 940 Γ. Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΥΡΔΑΤΟΣ *Ένας ιστορικός διαβάζει την Άργώ*
- 948 ΝΤΑΜΛΑ ΝΤΕΜΠΡΟΖΟΥ *Ή εικόνα του Τουρκου στο πεζογραφικό έργο του Γιώργου Θεοτοκά*
- 969 ΜΑΡΙΟ ΒΙΤΤΙ *Μαρτυρία για τον Γ. Θεοτοκά*
- 974 ΠΑΝ. ΜΟΥΛΛΑΣ *Οι σιωπές του Έλευθερου Πνεύματος*
- 976 ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΩΔΩΡΟΥ *Ό Γ. Θεοτοκάς στην εποχή των άκρων*
- 986 ΒΕΝΕΤΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ *Ό Θεοτοκάς και ή λογοτεχνική παράδοση*
- 995 ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΟΥΖΙΑ *Ή αισιολογία του Γιώργου Θεοτοκά και τό «βιολογικό εξελικτικό μοντέλο»*
- 1003 ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΣΑΠΟΓΑΣ *«Νά διατηρηθεί πάντα ένα μικρό περιώριο άρρυθμίας και άνωμαλίας»: Ό λογοτέχνης νομικός για τη γλωσσική κανονιστικότητα*
- 1015 ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ *Οι πύρες της άριμότητας: Ό Γιώργος Θεοτοκάς και τό έλληνικό πολιτικό σύστημα, 1950-1966*
- 1032 ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ *Ό Γιώργος Θεοτοκάς και ή Άριστέρα Μιά μαρτυρία*
- 1035 ΝΙΚΟΣ Κ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ *Μιά φιλελεύθερη έκδοχή της Όρθοδοξίας*

- 1041 ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ Γρηγορούσα συνειδηση, ανοιχτή στη μεταφυσική αναζήτηση
- 1044 ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Ἡ πολλαπλότητα τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Γιώργου Θεοδοῦ
- 1048 ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ Σημειώσεις γιά τή χριστιανική στροφή τοῦ Γ. Θεοδοῦ
- 1057 Χ. Α. ΚΑΡΑΟΓΛΟΥ Ἐπί τή ἀλληλογραφία Γιώργου Θεοδοῦ καί Γιώργου Κατσόμπαλη
- 1076 ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΡΙΚΟΥ-ΝΤΑΙΗΒΙΣ Ἐννέα ἀνέκδοτα νεανικά γράμματα τοῦ Γιώργου Θεοδοῦ
- 1098 ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΟΥΣΤΑΚΑΤΟΥ Ἀρχεῖο Γιώργου Θεοδοῦ: ἕνας ζωντανός θρασυρός

Νέα βιβλία

- 1116 ΓΙΩΡΓΟΣ ΖΟΥΚΑΣ Βιβλιογραφικό δελτίο Ὀκτωβρίου 2005
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΦΕΛΕΚΗΣ
ΧΑΡΗΣ ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ

Γιώργος Θεοδοῦς (1905-1966) Ὁ λογοτέχνης καί ὁ στοχαστής

Ἐκατό χρόνια ἀπό τή γέννησή του

Στό πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων γιά τόν ἑορτασμό τῶν ἑκατῶ χρόνων ἀπό τή γέννηση τοῦ Γ. Θεοδοῦ, πραγματοποιήθηκε στήν Ἀθήνα, 7 καί 8 Ὀκτωβρίου 2005, συνέδριο πού ὀργανώσε τó Ἐθνικό Κέντρο Βιβλίου, μέ τίτλο: «Γιώργος Θεοδοῦς – ἕνα Ἐλεύθερο Πνεῦμα, μεταξὺ λογοτεχνίας καί πολιτικῆς». Τό παρόν ἀφιέρωματικό τεύχος περιλαμβάνει τó σύνολο σχεδόν τῶν εἰσηγήσεων τοῦ συνεδρίου, καθώς καί τρία ἀκόμη κείμενα, τά τελευταῖα κατά σειράν στίς σελίδες τοῦ τεύχους. Μένει ἔξω ἀπό τó ἀφιέρωμα ὁ θεατρικός Θεοδοῦς. Ἄν μετέφερα ἐδῶ τή γενική ἐντύπωση ἀπό τó παραπάνω συνέδριο καί ἀπό ὅ,τι ἄλλο ἔχω ὑπόψη μου ἐξ ὧτων ἔγνων φέτος πρὸς τιμήν του, θά ἔλεγα πῶς ὁ πρόωρα χαμένος συγγραφέας μπορεῖ νά ἀναταυτεῖται ἐν εἰρήνῃ: τó ἔργο του ὄχι μόνο ἄντεξε στό χρόνο ἀλλά μοιάζει σήμερα πῶς ζωντανό καί γόνιμο ἀπό ποτέ.

Φωτογραφία ἐξωφύλλου: Ὁ Γιώργος Θεοδοῦς στό Ἐμπορεῖο τῆς Χίου, τήν ἐποχή πού ἔγραφε τόν Λεωνή (1939) (© Ἀρχεῖο Γιώργου Θεοδοῦ).

Η εικόνα του Τούρκου στο πεζογραφικό έργο του Γιώργου Θεοτοκά

Εισαγωγή

Γιατί ο «άλλος» και η εικόνα του «άλλου»; Διότι, η ταυτότητα του δικού μας «έγώ» συγκροτείται μέσα από την αφήγηση αυτού του «έγώ» σε αντιδιαστολή με τον «άλλον». Η δημιουργία κάθε ταυτότητας συνφάνεται με τη δημιουργία μιας εικόνας του «άλλου». «Οι θεομόμοι Μεσογειακοί/Οι ψυχροί Βόρειοι», συνιστούν πά κλασικά στερεότυπα (των ταυτοτήτων και εικόνων) που είναι οικεία σε όλους. Οί έρουνες που επικεντρώνονται στην ανάλυση της εικόνας του «άλλου» συμβάλλουν στην καλύτερη αναγνώριση της αφήγησης και της ταυτότητας του δικού μας «έγώ».

Παρακάτω θα έρευνθβεί η εικόνα του «Τούρκου/άλλου», όπως αυτή εμφανίζεται στο πεζογραφικό έργο του Γ. Θεοτοκά. Η ανάλυση αυτή θα έχει ενδιαφέρον, αν λάβουμε υπόψη τη σημασία του 1922 στη ζωή του Θεοτοκά, στην ελληνική αφήγηση και τη θέση του «Τούρκου» ως του έθνικου άλλου της ελληνικής αφήγησης.

Ο «άλλος» και η λογοτεχνία μας

Η επιλογή της λογοτεχνίας για τις εικονολογικές έρουνες δεν είναι τυχαία. Σήμερα γνωρίζουμε πώς η λογοτεχνία είναι ένας από τους σημαντικότερους θεσμούς που δημιουργείται και συζητείται ή ταυτίζεται μιας κοινωνίας. Και πά λογοτεχνικά κείμενα με τη σημειολογική αξία τους γίνονται φορείς κοινωνικών μηνυμάτων (Ρολάν Μπάρτ). Πά άτομα ως μέλη οργανωμένων κοινωνιών συνειδητοποιούν τη θέση, το παρελθόν και την ταυτότητά τους ανάμεσα στους άλλους, μέσα από μία ιστορική αφήγηση. Υπό την έννοια αυτή, η κοινωνική συνειδητοποίηση και σκέψη συγκροτούνται ως ένα «αφήγημα». Πά «αφήγηματα» αυτά οργανώνουν τις συμπεριφορές του ανθρώπου. Η

¹ Η Damla Demiroz γεννήθηκε τό 1971 στην Άγκυρα.

έννοια της ζωής και ή συνειδητοποίηση του παρελθόντος αποκοπών σημασία και αξία πάντοτε μέσα από αυτή την αφήγηση. Σύμφωνα με αυτούς τούς έρευνήτες, ή ιστορική πραγματικότητα ούτε αποκαλύπτεται ούτε έφευρίσεται, αλλά ξαναφτιάχεται.

Η εμφάνιση του «άλλου» στη λογοτεχνία είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ο Πιάζώ (D.-H. Pageaux) επιστημαίνει πώς:

Κάθε λογοτεχνία είναι μία λεπτή και επώνυδη διαδικασία συνεχούς ανεξήγητης ταυτότητας, μέσα από την αυτοαναπαράσταση και την έτεροαναπαράσταση. Ο λογτέγνης συνθέτει τό έργο του μέσα από πράξεις αυτοσκόπευσης και έτεροσκόπευσης. Τά έργα της μυθολογίας δρομολογούν τις εικόνες του Έαυτού και του Άλλου.¹

Ο «άλλος» είναι τό κοινό στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας. Έπιμένως, οι όποιες αναφορές στον «άλλο» ζωντανεύουν περίπου πά κοινά συνασθήματα και τις κοινές ιδέες της ομάδας. Σύμφωνα με τόν Τσ. Τοντόροφ (Τσ. Todorov):

Η εικόνα του αφηγητή δεν είναι μία εικόνα μοναχική: μόλις εμφανίζεται, από την πρώτη σελίδα, συνοδεύεται από αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε «εικόνα του αναγνώστη».²

Ο «άλλος» σε ένα λογοτεχνικό έργο λειτουργεί ως ένα «σημα» ή ως μία «βραχυγραφία». Βοηθά τόν συγγραφέα να εκφράζεται συνοπτικά και μέ σαφήνεια, τουλάχιστον για αυτούς που συμμερίζονται τις απόψεις και τά στερεότυπά του.

* * *

Η έρυνα της εικόνας του «άλλου» παρουσιάζει άρκετές δυσκολίες. Η δυσκολία της έρυνας όφειλεται σε διαφορετικούς λόγους. Ο σημαντικότερος ίσως έγκειται στη διαπίστωση του προβληματισμού για τό ζήτημα αυτό από τά μέλη της ομάδας. Τό σύνολο των αξιών μιας ομάδας, έν προκειμένου ή εικόνα του «άλλου», διαμορφώνεται μέ βάση κάποιες «φυσικές» πληροφορίες. Η επανάληψη των ίδιων φυσικών πληροφοριών

¹ D. H. Pageaux, *De l'Imagerie Culturelle: De la Littérature Comparée à l'Anthropologie Culturelle*, Synthésis, Παρίσι 1972, σ. 133-160.

² Τσ. Todorov, *O. Ducrot, Dictionnaire Encyclopedique des Sciences du Langage*, Παρίσι 1972, σ. 88.

και ο συμμερισμός τους από τὰ ἄλλα μέλη τῆς ομάδας κάνει τίς «φυσικές» μας πληροφορίες και τὴν ἀφήρησή «μας» σωστές.³ Ἐπίσης, γιὰ τὰ ἄτομα πού συμμερίζονται τὸ ἴδιο σύνολο ἀξιών, ἡ εἰκόνα τοῦ «ἄλλου» εἶναι ὀρθή, ἀντικειμενική και ἀπεικονίζει τὴν πραγματικότητά, ἄρα δὲν εἶναι καθόλου ἐνοχλητική. Παράλληλα μὲ αὐτό, ἡ ἐξέταση τοῦ «ἄλλου» φέρνει τὸν ἐρευνητὴ ἀντιμέτωπο μὲ ἰδεολογικά και πολιτικά διλήμματα. Ἡ ἐρημνεία τοῦ Λίππμαν (W. Lippmann, 1889-1974) γιὰ τὴ θέση τοῦ «ἄλλου» ἐξηγεῖ τούς πιθανούς λόγους γιὰ τούς ὁποίους ἡ ἔρευνα τῆς εἰκόνας μπορεῖ νὰ προκαλεῖ ἀντιφάσεις:

Ἐν ῥυθμῷ τῶν εἰκότων/στρεσοῦτων δὲν εἶναι οὐδέτερος. Δὲν ἀντικαθίσταται μόνο ἡ σειρά γιὰ ἓνα μεγαλύτερο πλοῦτο, γιὰ μία μεγάλη ἀνατροπὴ τῆς πραγματικότητας. Δὲν εἶναι μόνο μία ἀπλοποίηση. Εἶναι ὅλα αὐτὰ και κάτι παραπάνω. Εἶναι ἡ ἐξασφάλιση τοῦ αὐτοσυνεχοῦς μου. Εἶναι προδολὴ τῶν δικῶν μου ἀξιών, τῆς δικῆς μου θέσης και τῶν δικῶν μου δικαίων πάνω στὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ οἱ εἰκόνας εἶναι φορτισμένες μὲ αἰσθήματα πού εἶναι συνυφασμένα μὲ αὐτές. Αὐτές οἱ εἰκόνας εἶναι τὸ χάρσο τῶν παραδόσεών μου, και πίσω ἀπὸ αὐτές τίς ἄμυνες αἰσθανόμαστε ἀσφαλῆς γιὰ τὴ θέση πού διαθέτουμε.⁴

Δηλαδή ὁ ἐρευνητής, κρίνοντας τὸν «ἄλλον», διεσῶδει προκλητικὰ στὴν ἰδεολογία τῆς ομάδας.

Ἐπομένως, ὁ ἐθνικός «ἄλλος» τῆς ἐλληνικῆς ἀφήρησης

οἱ ἔρευνες σχετικὰ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ «ἄλλου» παρουσιάζουν ἐπιπρόσθετες δυσκολίες στὴν περὶπτωση τῶν ἀφηγήσεων ὅπου ὁ ἕνας εἶναι ὁ «ἄλλος» τῆς ἄλλης «φραντσιακῆς κοινότητας»,⁵ ὅπως ἡ Ἑλλάδα και ἡ Τουρκία.

³ Οἱ ὅροι «habitus» και «praedigma» («παράδειγμα») ἔχουν καθιερωθεῖ στὸ χῶρο τῆς εἰκονολογίας. Ὁ ὅρος habitus ἔγινε γνωστός ἀπὸ τοῦ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Π. Μπουρντιέ (P. Bourdieu) και Ν. Ἐλιὰς (N. Elias). Αὐτοὶ οἱ ἐρευνητές ἐπιανερωθῶνται στὴν αὐθεντικὴ συνειδητοποίηση και φυσικὴ ἀξιολόγηση ἀπὸ ἓνα μέλος μίᾶς κοινωκῆς ομάδας τῶν στοιχείων και φωνητικῆς ἀξιολόγησης τοῦ αὐτοσυνεχοῦς μου. Ὁ Τ. Σ. Κούν (T. S. Kuhn) ὑπὸ τὸν ὄρο «παράδειγμα» ἀντιλαμβάνεται τὴ συμπεριφορὰ τοῦ μέλους ἀπέναντι σὲ ἓνα «ἔξω» στοιχεῖο. Σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο ἐρευνητὴ οἱ ἀνθρώποι πού ἔχουν ἐπιλέξει ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα μπορεῖ νὰ παραβλέπουν ἄλλα στοιχεῖα. Ἡ χρῆση αὐτῶν τῶν ὄρων δὲν περιορίζεται ἀποκλειστικὰ στὶς ἀθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται και στὸ χῶρο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

⁴ W. Lippmann, *Public Opinion*, Νέα Ὑόρκη 1922, σ. 96.

⁵ Ὁ ὅρος «φραντσιακὴ κοινότητα» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια πού τὸν χρησιμοποίησε ὁ Μπενεντικτ Ἄντερσον (Benedict Anderson).

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη ἀφήρησι-ιστοριογραφία τῆς Ἑλλάδας και τῆς Τουρκίας και οἱ δύο χῶρες ἔχουν ἀποκτήσει τὴν ἀπελευθέρωση, ἐνδεχομένως και τὴν ἴδρυσή τους ὡς ἐθνικὰ κράτη, μέσα ἀπὸ τούς πολέμους πού ἔκαναν κατὰ τὸ «ἄλλο». Ἡ Ἑλλάδα μὲ τὴν Ἐπαναστάση τοῦ 1821 κατὰ τῆς «Τουρκοκρατίας» και ἡ Τουρκία τὸ 1922 κατὰ τῶν Ἑλλήνων πού ἀποβιβάστηκαν στὴν Ἀνατολή τὸ 1919. Καί ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ «Τούρκος» στὴν Ἑλλάδα και ὁ «Ἑλληνας» στὴν Τουρκία εἶναι ὁ ἐπίσημος ἐθνικός «ἄλλος». Συνεπῶς, οἱ δύο ἐθνικὲς ἀφηγήσεις-ιστοριογραφίες εἶναι δύσκολο νὰ ἀφηγῶνται τὸ ἴδιο κοινὸ παρελθὸν μὲ τούς ἴδιους ὅρους. Ἐνῶ γιὰ τούς Ἑλληνας υπάρχουν τὰ ἐξῆς ἱστορικὰ γεγονότα: «ἡ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις (1821) και ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ (1922)», γιὰ τούς Τούρκους υπάρχουν τὰ ἐξῆς ἱστορικὰ γεγονότα: «ἡ Κατάρτισις τῆς Ἰστανμποῦλ (1453), τὸ ξεκίνημα τῆς δαύλσης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (1821), και ἡ ἐπικράτησις τοῦ Τούρκικου Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα (1922)».

Ἡ ἱστορικὴ ἐρημνεία τῶν παραπάνω ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀδιαμφισβήτητες και σωστές και γιὰ τίς δύο κοινωνίες. Ὅπως και ἡ εἰκόνα τοῦ «ἄλλου». Γιὰ τὰ ἄτομα πού συμμερίζονται τὸ ἴδιο παράδειγμα, δηλαδή τὴν ἴδια ἀφήρησι, δὲν πρόκειται γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ «ἄλλου», ἀλλὰ γιὰ τὸν πραγματικὸ «ἄλλο». Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, οἱ ἐρευνητές πού συχνὰ ἔχουν τὴν τάση νὰ ἀναλύουν τὴ δική τους εἰκόνα σὲ ἄλλες ἀφηγήσεις, ἀντὶ γιὰ τίς εἰκόνας τῆς δικῆς τους ἀφήρησης. Αὐτὸ ἰσχύει και γιὰ τὸ ἄρθρο αὐτό και στὴ δική μου περίπτωση. Τὸ θέμα μου εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Τούρκου στὸ πέζογραφικὸ ἔργο τοῦ Γ. Θεοτοκά. Πρῶν ἀπὸ τὴ διερεύνησι τοῦ θέματος ἕμως θὰ συνοψίσω τὴν εἰκόνα πού διατυπώνει ἡ ἐλληνικὴ ἀφηγησι-ιστοριογραφία γιὰ τὸν «Τούρκο». Γενικῶς πού θὰ δοθηθεῖ νὰ καταλάβουμε τὴ σχέση τοῦ συγγραφέα μὲ τὴν ἐλληνικὴ ἀφήρησι, δηλαδή ἂν ὁ συγγραφέας ταντίζειται και ἀναπαράγει τὴν ἐπίσημη ἀφήρησι ἡ ἀνακατασκευάζει μία διαφορετικὴ ἐρημνεία. Πῶς μπορεῖ νὰ ἀποκωδικοποιηθεῖ τὸ «σῆμα» ἢ ἡ «δραχυγραφία» τοῦ «Τούρκου» στὰ ἔργα του;

Εἶναι γνωστό στὴν Ἑλλάδα ὅτι ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας και συνέχειας πραγματοποιήθηκε μέσα ἀπὸ τὸ σῆμα πού διαμόρφωσε κυρίως ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος.⁶ Ὁ Κ. Παπαρηγόπου-

⁶ Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Κ. Θ. Δημάρα: Ἡ Ἑλλάδα περιμένει τὸν ἱστοριογράφου (1986) γιὰ τὸν Κ. Παπαρηγόπουλο και ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ βιβλίου του ἀπὸ τὸν

λος, αντιδρώντας στην προηγούμενη παρουσίαση του Βυζαντίου ως περιόδου δουλείας για το ελληνικό έθνος, διασφάλισε την τόσο απαραίτητη για το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος ιστορική συνέχεια, έρμηνεύοντας το ιστορικό παρελθόν των 'Ελλήνων μέσα από το σχήμα «αρχαία-μέση-νεότερη ιστορία». Η προσέγγιση αυτή έμμηδενίσε νοερά το χάσμα των αιώνων που χώριζε τους Νεοέλληνες από το μακρινό παρελθόν των ένδοξων προγόνων τους, τους έφερε πιο κοντά στην αρχαιότητα, την κληρονομιά της οποίας διεκδικούσε ή σύγχρονη 'Ελλάδα. Ήμφαση δόθηκε επίσης στην 'Ελληνική 'Επανάσταση και στους ήρωες-πρωταγωνιστές της, δεδομένου ότι αυτοί κατάφεραν να θέσουν τέλος σε μία μακράν περιόδο δουλείας και να αναζωπυρώσουν με αυτόν τον τρόπο εκείνα τα διαχρονικά χαρακτηριστικά των 'Ελλήνων που είχαν αλλοιωθεί μέσα από τη μακρόχρονη επαφή με τον Τούρκο και τά «φυσικά» ελαττώματα του χαρακτήρα του. 'Επομένως, η έθνική ιστοριογραφία στά μέσα του 19ου αιώνα είναι έχ προομίου συναισθηματικά φορτισμένη: ο Τούρκος εξαλαμβάνεται ως εκείνος ο έχθρος, ο οποίος διέκοψε την ιστορική συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού, και θεωρείται υπεύθυνος για τά ελαττώματα και τη δυστυχία των 'Ελλήνων.⁷ Ο 'Ηρακλής Μήλας επισημάνει πώς «ο Α. Βακαλόπουλος παραπονιέται για τό ότι η Τουρκοκρατία χρησιμοποιείται από τους 'Ελληνες σάν άλλοθι για τά ελαττώματά τους: τό ότι η σιλαβιά έπέτεινε και κληροδότησε στους 'Ελληνες πολλές κακές έξεις και ελαττώματα είναι λοιπόν αλήθεια αναμφισβήτητη, αλλά αυτή γενικεύτηκε επικίνδυνα και κατάντησε να γίνει πεδικά "κοινός τόπος" των επιχειρημάτων τους προς δικαιολογία. 'Ιδώς μετά την 'Επανάσταση, ό,τι στραβό και ελαττωματικό -ιδώς από την ήθική άποψη- παρατηρούσαμε στη ζωή των 'Ελλήνων, τό άποδίδαμε στις επιδράσεις των Τούρκων και βρίακαμε για τίς άμαρτίες μας ένα εύκολο και πρόχειρο άλλοθι».

Η αφήγηση του 1922 κατοχύρωσε την άρνητική εικόνα του Τούρκου και τή θέση του ως του «έθνικου άλλου». Η Π. Παπαγλία σημειώνει ότι

Ν. Σβορώνο ως «ένα κλασικό έργο» αποδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο του Κ. Παπαρηγόπουλου στη διαδικασία της κατασκευής της ελληνικής έθνικής ιστοριογραφίας.

⁷ Χ. Κωλιούρης, *Ιστορία και Περίογραφία στά ελληνικά σχολεία (1835-1914)*, Αθήνα 1988, σ. 35-37, 71.

ή Σμήρνη μέσα στις φλόγες έγινε τό σύμβολο της Μικρασιατικής Καταστροφής. Και μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η αφήγηση της Μικρασιατικής Καταστροφής με τό «πρίν» και «μετά» έγινε τό πιο σημαντικό γεγονός της ελληνικής αφήγησης. [...] Η Καταστροφή μέσα στον χρόνο έρμηνεύτηκε ως «βαρβαρότητα των Τούρκων» και «οι άδικίες που υπέστησαν οι 'Ελληνες» έναντι αντιμεμμένο αφήγησης πιο άνετα και πιο συχνά από τον έμφύλιο πόλεμο ή από την μεταναστέυση των έργατών. [...].⁸

Τά σχολικά έγχειρίδια, χωρίς άμφιβολία, παίζουν σημαντικό ρόλο στην επανάληψη και τή διάδοση της έθνικής αφήγησης. Για τό λόγο αυτό είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τί μαθαίνουν τά παιδιά για τό 1922 και για τον Τούρκο. Η Α. Φραγκουδάκη και η Θ. Δραγιώνα επισημάνουν τά εξής:

[...] και για την ήττα στη Μικρασία μονομερώς άποδίδει την καταστροφή στην άριότητα των Τούρκων [...].

Όσο για τίς καταστροφικές ήττες, όπως η μικρασιατική, άπουσιάζει πλήρως η έρμηνεία ή σχετική με την πολιτική εύθνη και άπομείνω ως μόνη αίτιολογία της ήττας ή εύθνη των άλλων, [...].⁹

Η έπίσημη αφήγηση για τό 1922 εστιάζει μόνο στη φωτογραφία της Σμήρνης που καιγεται και στά γυναικόπαυδα που προσπαθούν να σωθούν. Ξεχνούνται ο πόλεμος με τίς πιθανές συνέπειές του, ή 'Ανατταλή Πληθυσμών, οι έπιπτώσεις του 1922 και της 'Ανατταλής Πληθυσμών στους Μουσουλμάνους πολίτες της 'Ελλάδας.

Σήμερα και στην 'Ελλάδα και στην Τουρκία τό 1922 είναι ίσως τό πιο σημαντικό σημείο άναφορής των δύο έθνικών αφήγησης. Βέβαια, με διαμετρικά αντίθετες έρμηνείες. Ο πρώτος που ονομάζεται τό 1922, ως Μικρασιατική Καταστροφή και ως 'Απελευθερωτικός Άγώνας, φανερώνει την έθνική ταυτότητα του όμιλητή. Ταυτόχρονα παρέχει και ένδειξεις για την πιθανή προσέγγιση που μπορεί ο «άμεροδληπτος

⁸ P. Papatlias, «Milletci Belleji veya Bir Yunan Kurumu Üzerine Notlar» στο δίβλίο *Haiduklariyla ve Unutulmaliya Turkiye'nin Toplumsal Hafizasi*, έκδ. Esra Özyürek, Iteitim, Kuvvetleri 2001. Μετάφραση άφθρου τό όποιο βασίζεται στη διάσπορική διαταγή της ίδιας με τον τίτλο: *Genres of Recollection: History, Testimony, and Archiwe in Contemporary Greece*. Ann Arbor, University of Michigan 2001, σ. 268.

⁹ Α. Φραγκουδάκη, Θ. Δραγιώνα, *Τι είναι ή πατρίδα μας, έθνοκρατισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σ. 161 και 366 άναστούχως.

έρευνητής» να έχει για τὸ συγκεκριμένο θέμα. Ἡ διαρυσήμαντη θέση τοῦ 1922 στὴν ἔθνικὴ ἀφήρησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας χρησιμποιεῖται ὡς μία «ἀσυνία» τῆς ἀφήρησιν πού ἐξελιίσεται γυρω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἡμερομηνία. Δυσχεραίνει ἀκόμη καὶ τὴ δημιουργία ἐνὸς «empathy» ἀνάμεσα στὶς δύο κοινωνίες σχετικὰ μὲ τὸ 1922.

Παράλληλα μὲ αὐτὸ, ἡ παρουσίαση καὶ μόνον τῆς διαφορευτικῆς ἐρμηνείας τοῦ 1922 μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρκετὰ προκλητικὴ γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ. Ἡ ἀντίρρηση εἶναι γνωστὴ. Ἐάν εἴστε στὴν Τουρκία σὰς περιμένει τὸ ἐξῆς πακέτο κατηγοριῶν: «Οἱ Ἕλληνες ἔγιναν ἀφορμὴ γιὰ τὴ διάλυση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ 1919 εἰσέβαλαν στὴν Ἀνατολή μὲ ἐπεκτατικὲς καὶ ἑδαφικὲς ἀπαιτήσεις. Ἀφοῦ ἔχασαν τὸν πόλεμο τὸ 1922 δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύουν στὴ Μεγάλῃ Ἰδέα.¹⁰ Τώρα μὲ τὴ λογοτεχνία καὶ μὲ ἄλλα μέσα πολιτισμοῦ προσπαθοῦν νὰ προβάλουν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀδικημένου καὶ καλοῦ πού ὑποφέρει καὶ πονᾷ». Ἐνῶ ἡ ἄλλη ἐρμηνεία εἶναι ἐπίσης γνωστὴ: «Ἡ Τουρκοκρατία ἦταν μία περίοδος σκληραῖας γιὰ μᾶς. Καὶ μὲ τὴν Καταστροφὴ μᾶς ξερίζωσαν ἀπὸ τὴν γῆ τῶν προγόνων μας. Ἐγιναν αἰτία γιὰ νὰ υποφέρουμε ἐπὶ αἰῶνες».¹¹

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ μιλῆσει κανεὶς, εἴτε στὴν Ἑλλάδα εἴτε στὴν Τουρκία, γιὰ τὸ ἴδιο κοινὸ παρελθὸν καὶ γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ «ἄλλου». Ὡς ἐρευνητρία πού θὰ ἀναλύσει τὴν εἰκόνα τοῦ «ἄλλου/Τούρκου» στὸ πειραγματικὸ ἔργο τοῦ Γ. Θεοδοῦ δὲν ἔχω τὴ φιλοδοξία νὰ εἶμαι ἀμερόληπτη. Ἀπλῶς θὰ προσπαθίσω νὰ ἔχω συνειδητὴ τῆς παρουσίας τῶν δύο ἱστορικῶν ἐρμηνειῶν.

Τὸ 1922 καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Τούρκου στὴν ἀφήρησιν τοῦ Γ. Θεοδοῦ

Ἀπὸ πολὺ μικρὸς ἄρχισα νὰ αισθάνομαι μία ζωηρὴν ἀγάπη γιὰ τὴ ζωγραφικὴ. Ἐξίσρα τὰ ἐφηδικά μου χρόνια μὲ τὴν φιλοδοξία νὰ γίνω ζωγράφος. Ζωγράφισα ἀρκετὰ ἐκείνον τὸν καιρὸ. [...]

¹⁰ Οἱ συντηρητικοὶ στὴν Τουρκία πολλὲς φορὲς χρησιμοποιοῦν λάθος μορφή τοῦ ὅρου ὡς «Μεγάλο Ἰδέα». Γεγονὸς πού δέγνει τὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ κλασέ χωρὶς ἐφευα καὶ προσπάθεια κατανόησιν μᾶς περιόδου πού διώθηκε στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ἐρευνητὲς πού δὲν χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «Μεγάλο Ἰδέα» ἀλλά τὴ σωστὴ μορφή του ὡς «Μεγάλῃ Ἰδέα» ἔχουν κάνει προσπάθεια κατανόησιν τῆς περιόδου καὶ εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὶς ἐπισημὲς προσεγγίσεις.

¹¹ Δὲν πρέπει νὰ ξεχαστεῖ καὶ τὸ Κυπριακὸ. Ἀπλῶς, γιὰ λόγους οικονομίας τῆς συζήτησιν δὲν τὸ ἀναφέρω ἐδῶ.

Ἐξίστερα συνέθηκε ἓνα πολὺ μεγάλο γεγονός, πού ἀναστᾶτωσε ριζικὰ τὴν ζωὴ μου. Συνέθηκε ἡ καταστροφὴ τοῦ 1922. Τὴν χρόνια ἐκείνη ἀκρίβως εἶχα πελιδώσει τὸ γυμνάσιο. Μὲ πῆρε τότε κί ἐμένα τὸ δῖαο ρεῖμα τῆς ἱστορίας καὶ μ' ἔφερε ἐδῶ. Δηγήθηκα στὴν «Ἀργώ» τὸ ψυχολογικὸ δράμα τῶν ἀνθρώπων πού ἔζησαν αὐτὸ τὸ γεγονός στὰ ἐφηδικὰ τους χρόνια. Εἶναι μία τρομερὴ ἐμπειρία γιὰ ἓνα παιδί 17 χρόνων. Σ' ἐμένα τὸ πρῶτο ψυχολογικὸ ἀποτελεσμὰ τῆς ἦταν ὅτι, γιὰ ἓνα διάστημα, ἔδωσαν οἱ ποιητικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς μου διαθέσεις. Ἡ Καταστροφὴ εἶναι ἡ αἰτία πού δὲν ἔγινα ζωγράφος. Ἀργίτερα μερικὴ φίλια παραστήρησαν ὅτι ὑπάρχει ἡ συνειδητὴ τῶν διδλῶν μου κἀνι, πού προδίδει μίαν κατὰτιεμένη ἰδιοσυρρασία ζωγράφου. Τώρα ἡ ζωγραφικὴ γιὰ μένα εἶναι σάν μία κοπέλα, πού τὴν ἀγαπήσαμε σάν εἴμασαν παιδιὰ καὶ πέθανε προτοῦ νὰ προφτάσουμε νὰ τῆς τὸ ποῦμε. [...]¹²

Ὁ Θεοδοῦς, σέ μία συνέντευξη του, μὲ τίς παραπάνω φράσεις ἐκφράζει τὴ μεγάλη ἀνατροπὴ πού προκαλέσε ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ στὴ ζωὴ του. Τὸ κείμενο φανερώνει πῶς ἡ σημασία τοῦ 1922 γιὰ τὸν Θεοδοῦ —καὶ ιδιαίτερα γιὰ πολλοὺς ἄλλους πού ἔχασαν τὰ σπύτια τους μὲ τὴν Καταστροφὴ— δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἡμερομηνία ἐνὸς πολέμου καὶ δὲν εἶναι συνδεδεμένη μόνον μὲ ἰδεολογικὲς ἔνοιες. Ἀντιθέτως, οἱ παραπάνω φράσεις του ἐκφράζουν ἀποκλειστικὰ τίς ἄμεσες καὶ συγκλονιστικὲς ἐπιπτώσεις πού εἶχε τὸ 1922 στὸν μικρὸ κόσμο του. Δηλαδή, πῶς τὸ 1922 γιὰ τὸν Θεοδοῦ —καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους— συμβολίζει τὴν υποχρεωτικὴ ἐξορία ἀπὸ τὴν παιδικὴ ζωὴ καὶ τὴ γενέθλια πατρίδα. Εἶναι ὁ διαγμός ἀπὸ τὸν παρᾶδεισο. Ἐπίσης, πῶς ὁ Θεοδοῦς, μᾶζι μὲ ὅλες τίς ἀπώλειες πού ἔφερε τὸ 1922, βίωσε ἓνα τραῦμα, μὲ ἀποτελεσμὰ νὰ καταφεύσει τὸ σύστημα ἐρμηνείας, νὰ χυθεῖ ἡ «ἐκφραστὴ» του γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα.

Ἡ συγγραφοικὴ δραστηριότητα τοῦ Θεοδοῦ ἀποκτᾶ ἀκόμη μεγαλύτερη σημασία ὅταν λάβουμε ὑπόψη τίς πρόσφατες ἐρευνες πού ἀναλύουν τίς συμπεριφορὲς τῶν ἀτόμων ἔναντι τῶν μεγάλων τραυματίων.

Οἱ ἀνθρωπολόγοι, ὅπως καὶ οἱ ψυχολόγοι, οἱ ὅποιοι μελέτησαν περιπτώσεις θυμάτων βίας, ἔχουν ἀποφανθεῖ ὅτι ἡ στιγμὴ τῆς βίας, ὅπως καὶ τὰ μετέπειτα, περιβάλλονται ἀπὸ μίαν ἀποσιώπησιν καὶ ὅτι τὸ σύστημα ἀπόδοσιν μᾶς ἐρμηνείας ἔχει καταφεύσει. Μία βασικὴ διάσταση τῆς διαδικασίας βελτιώσιν καὶ τῆς ἐπιβίωσιν ψυχολογικά, πηγάζει ἀπὸ τὴν δυνατότητα τοῦ ἀτόμου νὰ μετατρέψει τὴν ἐμπειρία σέ λόγο καὶ τὰ

¹² Γ. Θεοδοῦς, Σημειῶεις στὸν ἦλο, Ἐφιῆς, Ἀθήνα, 1985, σ. 225.

διώματα σε αφήρηση. Η διαδικασία αφήρησης εξασφαλίζει στην μνήμη και στην παύση μια νέα διάσταση και από αυτό μπορεί να γίνει αντίληψη από ως ενσωμάτωση με αυτοπεποίθηση του παλαιού βασικού τραύματος στη σημερινή ταυτότητα.¹³

Από αυτή την άποψη, η συγγραφή του *Ελευθέρου Πνεύματος*,¹⁴ (ή πρώτη έκδοση είναι το 1929) μπορεί να θεωρηθεί ως το σημείο που ο Γ. Θεοδοσιάς αρχίζει να μετατρέπει την εμπειρία του 1922 σε λόγο και σε αφήρηση. Είναι γνωστό πώς η αφήρησή του συνεχίζεται με την έκδοση του μυθιστορήματος *Αργώ* (1936) και των άλλων πεζογραφικών του έργων όπως: *Ευριπίδης Πεντοζάλης και άλλες ιστορίες* (συλλογή διηγημάτων, 1937), *Τό Δαμόνιο* (1938), *Λεωνής* (1940), *Άσθeneίς και Όδαιτόροι* (1964), *Οι Καμπάνες* (1970) και *Σημαίες στον Ήλιο* (1985).¹⁵

Τέσσερα διηγήματα («Θεραπειά», «Ο Κήπος με τὰ Κυπαρίσσια», «Λίμνη», «Τό Χρονικό του 1922») και τρία μυθιστορήματα του (*Αργώ*, *Λεωνής*, *Άσθeneίς και Όδαιτόροι*) περιέχουν στοιχεία σχετικά με την εικόνα του «άλλου/Τούρκου». Στο σύνολο του έργου του, η άπουσία του Τούρκου ως ολοκληρωμένου χαρακτήρα που παίζει καθοριστικό ρόλο στην πλοκή της διήγησής είναι χαρακτηριστική. Οι εικόνες του «άλλου/Τούρκου» εμφανίζονται συσφασμένες με την αφήρηση των ιστορικών γεγονότων.

Παρακάτω παραθέτω έναν πίνακα. Αυτός ο πίνακας δείχνει στην πρώτη στήλη το χρόνο της πρώτης έκδοσης του έργου και δίπλα, τὰ ιστορικά γεγονότα μέσα από τὰ οποία αναφέρεται ο «Τούρκος».

1936

Άργώ

Μέσα από την Τουρκοκρατία, την Άλωση και την Καταστροφή

¹³ Ö. Türkse, Antatilan «Kımin Hikayesi» Virgül Dergisi, Subat 2004, s. 77.

¹⁴ Γνωρίζουμε πώς η πρώτη έκδοση του *Ελευθέρου Πνεύματος* γίνεται με ένα αρκετά συμβολικό ψευδώνυμο: Ορέστης Διγενής.

¹⁵ Ο ξαφνικός του θάνατος τον Δεκέμβριο του 1966 έθεσε τέρμα στην πνευματική και πολιτική του δραστηριότητα. Μετά θάνατον, εκδόθηκε το τελευταίο του μυθιστορημα *Καμπάνες* (1970), το οποίο δημοσιεύσαν το τελευταίο διάστημα της ζωής του σε συνέχειες στην εφημερίδα *Τό Βήμα*. Τέλος, το 1985 εκδόθηκε το δίβλο *Σημαίες στον Ήλιο*, το οποίο περιλαμβάνει τον *Λεωνή*, που εκδόθηκε 1940 με το ημερολόγιο εργασίας του, και τὰ διηγήματα της *Παιδικής ηλικίας*, με επιμέλεια των Γ. Π. Σαββίδη και Μιχάλη Πιετή.

1937 **Ευριπίδης Πεντοζάλης** (συλλογή διηγημάτων)

Μέσα από τὰ παιδικά χρόνια του συγγραφέα («Θεραπειά», «Ο Κήπος με τὰ Κυπαρίσσια»), μέσα από μια αναφορά στους πολέμους ανάμεσα στο 1914 και 1922 («Λίμνη»), σχετικά με τή νύχτα της Καταστροφής το 1922 («Τό Χρονικό του 1922»)

1940

Λεωνής

Μέσα από την εξιστόρηση της παιδικής ζωής στην Κωνσταντινούπολη¹⁶ πριν από το 1922

1964

Άσθeneίς και Όδαιτόροι

Μέσα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις αναφορές στην Καταστροφή και στα ύποδουλωμένα χρόνια του Γένους.

«Όπως είναι φανερό και από τον πίνακα, το πιο πρώιμο ιστορικό γεγονός με το οποίο συνδέζεται ο Τούρκος είναι η Τουρκοκρατία – είτε τὰ χρόνια της Τουρκοκρατίας, ως μια αφηρημένη ένωση, είτε η Άλωση της Πόλης, πιο συγκεκριμένα. Αυτό του είδους οι αναφορές, οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν και ως ιστορικές, εντοπίζονται μέσα στα μυθιστορήματα *Αργώ* και οι *Άσθeneίς και Όδαιτόροι*. Οι πιο πολλές αναφορές στον Τούρκο, χωρίς αμφιβολία, συνδέονται με το 1922 (*Αργώ*, *Άσθeneίς και Όδαιτόροι*, «Θεραπειά»), «Ο Κήπος με τὰ Κυπαρίσσια», «Λίμνη», «Τό Χρονικό του 1922» και *Λεωνής*». Ένώ η μεταγενέστερη περίοδος όπου γίνεται αναφορά στον Τούρκο ανήκει στις αρχές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο *Άσθeneίς και Όδαιτόροι*. Με τή διαφορά ότι σε αυτή τήν αναφορά πρόκειται για τούς Τούρκους που ζουν στην Άλβανία.

Στην αφήρησή του Θεοδοσιά καμιά από τις ιστορικές συγκυρίες με τήν οποία συνφαινεται ή εμφάνιση του Τούρκου δεν είναι θετική. Η φράση «τὰ χρόνια της Τουρκοκρατίας», κυρίως στην ελληνική ιστοριογραφία, ενδεχομένως δέ και στη μνήμη των περισσότερων Ελλήνων, συνδέεται πιο πολύ με τις αρνητικές συνέπειες που είχε αυτή η περίοδος για τούς Έλληνες και για τόν Ελληνισμό. Ένώ ο Τούρκος είναι ο «άλλος» της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Θά εστιάσουμε τήν προσοχή μας στο μυθιστορημα *Άργώ* και στη

¹⁶ Έδώ χρησιμοποιού τή λέξη Κωνσταντινούπολη, έτσι πρόκειται για τήν προγενέστερη εποχή από τήν ίδρυση της Τουρκίας. Ο συγγραφέας αφήγγεται τὰ παιδικά του χρόνια και αναφέρεται στην Κωνσταντινούπολη που έχασε με το 1922.

νοδেলা Λεωνής. Διότι και τὰ δύο έργα αφενός είναι πλούσια όσον αφορά τις αναφορές στην εικόνα του «άλλου/Τούρκου», και αφετέρου συγκροτούν μία συνέχεια και αλληλοσυμπληρώνονται. Είναι γνωστό ότι ο συγγραφέας στην Άργώ (1936) αφηγείται την έπιφορή της Μικρασιατικής Καταστροφής στη ζωή των παιδιών χαρακτήρων Έλλήνων μετά την Καταστροφή. Και στο Λεωνή (1940) αναπλάθει τή δική του ζωή, που θά αλλάξει με την Καταστροφή. Συνεπώς, ή διαφορετική όπτική γωνία των δύο έργων θά παράσχει τή δυνατότητα να καταλάβουμε αν ή παρουσίαση της σχέσης του «εγώ» και του «εμείς» με τον «άλλον/Τούρκο» δημιουργεί διαφοροποιήσεις στην εικόνα του. Μήπως στην αφήγηση του Θεοτοκά πρόκειται για τις διάφορες εικόνες του «Τούρκου» ή για τό εθνικό στερέοτυπο του «άλλου»;

α) Άργώ (1936)

—Υστερα ή Άργώ εξακολούθησε τὰ ταξίδια της. Τά παιδιά του Ίάσονα εξακολουθούν να φεύγουν.

—Και τώρα φεύγουν, μπαμπά;

—Φεύγουν και ποτέ δεν ξέρουν πού πάνε.

—Και πού είναι τὰ παιδιά;

—Είναι ένα έθνος, είπε ο Παύλος Σκινιάς χαμογελώντας, τό περίεργο αυτό και πολυθύλητο έθνος των Έλλήνων.¹⁷

Η Άργώ αφηγείται τὰ διώματα της «σκληρωγερμένης» γενιάς. Για τό λόγο αυτό, ή πλοκή του μυθιστορήματος πλημμυρίζει από τις ιστορίες παιδιών χαρακτήρων. Και ο κρέκος πού τους συνδέει είναι ή καταδίκη τους στην άποτυχία και τή δυστυχία, ανεξαρτήτως αν οι χαρακτήρες πού διαγράφονται είναι καλοί ή κακοῦργοι, άστοι ή φτωχοί, όμορφοι ή άσχημοι. Μέσα σε αυτόν τον πλούτο των χαρακτήρων ο Τούρκος άπουσιάζει ως χαρακτήρας. Έμφανίζεται ή συνδέεται μόνο μέσα από τις χρονικές αναφορές. Είναι περίεργο ότι σε ένα έργο πού έχει γραφτεί για να αφηγηθεί την έπιφορή πού 1922 σε πολλούς χαρακτήρες Έλλήνων, ο «άλλος/Τούρκος» νά έμφανίζεται τέσσερις φορές μέσα από τις αναφορές σχετικά με την Τουρκοκρατία. Μία από αυτές παραπέμπει και στην Καταστροφή, ενώ ή δεύτερη αναφορά στον «άλλον και στην Καταστροφή» παραπέμπει στα φαιτητικά έπεισόδια της έποχής.

¹⁷ Γ. Θεοτοκάς, Άργώ, τόμ. Β', σ. 174.

Είναι πραγματικά ενδιαφέρον ότι στην Άργώ, με την έπιλογή του Νοταρά ως προγόνου των νεαρών προσώπων του μυθιστορήματος, ο χρόνος της διήγησης ξεκινά με την Άλωση της Πόλης. Περαιτέρω, αυτή ή έπιλεγμένη αναδρομή στη δυστυχισμένη ζωή των προγόνων του Νοταρά μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και των άπογόνων του Νοταρά μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή δημιουργεί την έντύπωση της συνέχειας ανάμεσα σε αυτά τὰ δύο ιστορικά γεγονότα.¹⁸ Έτσι, στην Άργώ ή σχέση του Έλληνα με τον Τούρκο λαμβάνει μία καθολική, διαχρονική διάσταση πού υπερβαίνει τὰ βιολογικά όρια του ατόμου και γίνεται ιστορική.

Στό συγκεκριμένο μυθιστόρημα, οι Τούρκοι αναφέρονται σε συνάρτηση με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης τουλάχιστον τέσσερις φορές. Και σε καθεμιά από τις αναφορές αυτές διατυπώνεται ή άρνητική έπιφορή της Τουρκοκρατίας στον «Έλλητισμό»:

1) Στην εξίστρωση της Άλωσης, ο σουλτάνος φέρεται να έπιθυμεί τον όμορφο γιό του Νοταρά. Τό γεγονός αυτό άντιπαράθετα τον παιδεραστή Τούρκο και τον ήρωα Νοταρά, αφού ο Νοταράς «πέθανε περήφανα, σαν άθλητικός ήπτότης πού είτανε, κι άφησε ένα τιμημένο όνομα στην μνήμη του Έλλητισμού» (τόμ. Α', σ. 9). Έτσι, κατασκευάζεται μία σαφής διάκριση ανάμεσα στα «κάνωτερα» και «ευγενή» ιδεώδη του έθνικού έαυτού από τή μία, και τις «κατώτερες» αξίες του «Τούρκου» από την άλλη.

2) Σύμφωνα με την τραγωδία Κάβαρση, ή οποία είχε γραφτεί από έναν γόνο της νέας γενιάς της οικογένειας, τον Νικηφόρο Νοταρά, ο Τούρκος παρουσιάζεται ως θεία τιμωρία. Η άποστολή του ήταν να τερματίσει την άμικτωλή περίοδο του Βυζαντίου και να έγκαινάσει μία νέα έποχή, πού θά έφερε τον εξαγιασμό του Έλλητισμού. Στο τέλος αυτής της περιόδου ο Έλλητισμός θά ανασταίνόταν:

Η Τουρκοκρατία συμβόλιζε έξ άλλου ένα είδος έθνικό Ποιργασίο, όπου έβλεπε να έξλειωθεί ο Έλλητισμός για τις άμαρτίες του και να ανέλθει δυνάμεις για μία νέα ζωή. (τόμ. Α', σ. 38)¹⁹

¹⁸ Αυτή ή συνέχεια, αυτός ο προβληματισμός αναπαράγεται ακόμα στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης.

¹⁹ Στα έργα αυτά, πού αναφέρονται στην Τουρκοκρατία, έρίσκουμε τουλάχιστον τρεις συμβολισμούς πού άφορούν στη σχέση του Τούρκου κατακτητή με τον Έλληνα.

α) Ο κατακτητής παραλληλίζεται με θεομηνία πού έχει πλήξει τον έλληνικό χόρο. Σε

3) 'Ο Τούρκος «έμφανίζεται» επίσης μέσα από έναν πίνακα τής 'Αλωσης ως ο κατακτητής:

Είχεσα να αναφέρω μία παλιά και μάλλον απλοϊκή εικόνα, που βρισκόταν στο σαλόνι, εικόνα ενός λησιμονημένου ζωγράφου τής γαλλικής ρομαντικής σχολής με φανερή τήν επίδραση του Géricault και του Delacroix. 'Ο πίνακας αυτός παράστανε, με πλούσια και λαμπρά χρώματα, τήν τελευταία νύχτα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, λίγες ώρες πριν από τήν 'Αλωση. 'Ο Αυτοκράτορας με σιδερόφραγτη πολεμική στολή, ακολουπώντας στο σπαθί του, στεκότανε στις επάλξεις των Τειχών κοιτάζοντας περήφανα προς τό μέρος του τουρκικού στρατοπέδου. Λίγο πιο πίσω καρπερούσαν άταραχοί μερικοί συμπολεμιστές του, που έπρεπε να είναι δέξια ο 'Ιουστινιάνης, ο Λουκάς Νοταράς, ο Φραντζής, ο καρδινάλιος 'Ισίδωρος και τά άλλα γνωστά πρόσωπα του δράματος. Τό τουρκικό στρατόπεδο φωτιζότανε. Δυνατά και φωτιζε ένα μέρος του ούρανοῦ μ' ένα δυσαίονο κόκκινο φώς, σαν αίμα. Τουναντίο τά Τείχη κ' οι πρῶλοι τής Πόλης βυθίζόντανε στο σκοτάδι. Αισθανόντο έξαψη και θόρυβο στο στρατόπεδο του έχθρου, αγωνία και νέκρα στήν Πόλη. 'Ο ζωγράφος ήθελε, πιθανότατα, να εκφράσει τήν καρτερική ύποταγή του αυτοκράτορα και τῶν συντρόφων του μπροστά στήν ιστορική τους μόρα, τήν απόφασή τους να πολεήσουν ως τό τέλος, χωρίς καμιάν έλπίδα. Γιαυτό ακινητούσαν και σώπαιναν, περιμένοντας τήν μόρα στήν ή. (τόμ. Α', σ. 104-105)

4) 'Ισως ή πιο ένδιαφέρουσα εμφάνιση του Τούρκου γίνεται στο πέμπτο κεφάλαιο, όπου ο συγγραφέας, πίσω από τό χαρακτηρισμό του Παπασίδερου, ταυτίζει τήν Κωνσταντινούπολη τής 'Αλωσης με τήν Κωνσταντινούπολη τῶν ήμερῶν τής Καταστροφής τής Σμύρνης. Τό περίεργο είναι ότι ο Παπασίδερος βλέπει μόνο τά κατώτερα στρώματα τῶν ἀνθρώπων, όπως οι Τούρκοι και Κούρδοι χαμάληδες, οι

ένα δεύτερο επίπεδο, αυτή ή θεομηνία παρουσιάζεται ως θεία τιμωρία για τους 'Ελληνες: ο 'Ελληνας έπρεπε να έξλυωθεί για τίς άμαρτίες του και ο Θεός του έστειλε τον Τούρκο. Αυτή ή μεταφορά είναι πολύ αισθητή και σά έργα του Θ. Πετσάλη-Διομήδη. 6) 'Ο Ν. Καζαντζάκης στά μυθιστορήματά του χρησιμοποιεί τήν ταύτιση του σταυρωμένου Χριστού με τήν Κρήτη-'Ελλάδα-'Ελευθερία και του σταυρωτή με τήν Τουρκοκρατία-έλλον. Αυτοί οι σύμβολοι μοι παραπέμπουν στο ίδιο μήνυμα: όπως και ο Χριστός έτσι και οι 'Ελληνες-ο 'Ελληνομός θα έπελευθερωθούν από έγκαταβολών. γ) Και εδώ χρησιμοποιείται ή μεταφορά του Πουργατόρου. Μάλλον ή λέξη Πουργατόριο και αυτή ή μεταφορά χρησιμοποιείται μόνο στο μυθιστόρημα 'Αργώ του Γ. Θεοδοσιά, ανάμεσα σε όλα τά έργα τῶν συγγραφέων τής γενιάς του '30.

πόρνες και ο μεθυσμένος όγλος, να χαίρονται για τή νίκη του τουρκικού άπελευθερωτικού κινήματος:

Τό θέμα που αντίκρουζαν δίλορυρά τους ήταν άγριο και άποκαριδιωτικό. 'Η Πόλη έπλεε μέε στις τούρκικες σημαίες κ' ο μουσουλμανικός όγλος έμοιαζε έξαλλος. Φανατισμένες διαδηλώσεις ανεδοκατέβαιναν συνεχώς τους μαχαλάδες, μέ σημαίες, νταβούλια και ζουρνάδες, ξεφωνίζοντας και ψάλλοντας τή μεγάλη νίκη του 'Ισλάμ. Τά ύπόγεια καπελειά του Γαλατά άντηγούσαν από κραυγές και μανέδες και βρωμούσαν μαφριά τό χυμένο κρασί. Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι μεθυσμένους, που κουρούσαν παντού, δλαστυμούσαν, ζιτωκραύγαζαν, ξερούσαν στο πέζοδρόμο, άργά-λαζαν τίς γυναίκες, τίς έσφιγγαν, τίς φιλούσαν, έσπαιναν τζάμια, έδερναν. Τά μπροντέα είχαν άνοξει τίς πόρτες διάπλαστα, πανηγυρίζοντας και αυτά τή νίκη μέ ύστερικές ταφιζιές. Οι πόρνες είχαν χυθεί στα σοκάκια άδέσποτες, χερσαφεντημένες, έξαλλες κ' αυτές, μέ χτυπητούς φόδρους στα μάλλια και μέ τά πιο άδιάντροπα κουνήματά τους, έπρεχαν να χαρούνε πιο μεγάλο γλέντι και τήν τρελή έξαψη τῶν άντρῶν. [...]

'Η άπογοήτευση κ' ο φόβος έσφιγγαν τίς καρδιές του έλληνοκού πληθυσμού.» (τόμ. Α', σ. 169)

Και

Μερικοί Τούρκοι ή Κούρδοι χαμάληδες, έαπλωμένοι σε μίαν άκρη τής Γέφυρας, που τραγουδούσαν άρκαλασιμένοι, σταματήσανε τό τραγούδι τους, σαν πέρασε ή περιπολία από δίπλα τους, και τή βίσανε μέ βρωμερά λόγια. Οι τρείς μεγάλες Δυναμεις δέν κατάλαβαν τίποτα ή δέν ήθελαν να καταλάβουν κ' έξακολούθησαν να βαδίζουν στή Γέφυρα, χωρίς σκοπό, μέ σκυμμένο τό κεφάλι και μέ ύφος άποδλακωμένο. Οι χαμάληδες γελούσαν, έδιναν φιλικές φάπες ο ένας στον άλλον, γουχάιζαν τήν Εύρώπη [...]. (τόμ. Α', σ. 173)

Πρέπει να σημειωθεί ότι ή περιγραφή τής παραπάνω σκηνής μέσα από τό χαρακτηρισμό του Παπασίδερου, του έθνικιστή παπά τής Πόλης, σε μία στιγμή παραίσθησης, δημιουργεί τήν έντύπωση ότι ή άφηρηματική φωνή δέν ταυτίζεται μέ τίς άπόψεις του Παπασίδερου, αλλά μέσω του χαρακτηρισμού αυτού μεταφέρει μία προσέγγιση που έχει παρατηρήσει στο περιβάλλον του.

'Όπως και ή παραίσθηση του Παπασίδερου, όμως και ή δεύτερη άναφορά του συγγραφέα στήν Καταστροφή και στους Τούρκους κρῶδει μία δσση εφώνειας και κριτικής. 'Ο συγγραφέας, για να τονίσει τή δαναυσότητα κάποιων φοιτητικῶν έπεισοδίων στήν 'Αθήνα, τά

παραλληλίζει, διά στόματος μίας απλοϊκής Μικρασιάτισσας, με τη νύχτα της Καταστροφής στη Σμύρνη. Το παραλήρημα της Μικρασιάτισσας από τη μία μεριά τονίζει τη φρικαλεότητα των γεγονότων που βίωσαν οι Χριστιανοί από τους «στέτες» των Τούρκων. Και από την άλλη παρουσιάζει τη σφοδρότητα των φοιτητικῶν επεισοδίων.

Ειρωνικά ή πόρτα της κάμαράς του ανοίξει με όρμη και πετάχτηκε μέσα ή μαγεύρισα σου σπιτιού, μία Σμυρνιά ήλιωμένη και λίγο ύστερα, που είχε δει με τά μάτια της όλην την Καταστροφή. Ήταν έξαλλη, ξεμαλλιασμένη, με γουρλωμένα τά μάτια, με την έκφραση του πρόμου στό πρόσωπό της. Μόλις αντίκρισε τό Μανόλη έμπηξε σέ φωνές:

—Οι Τούρκοι! οι Τούρκοι! Παναγιά μου, οι Τούρκοι!...

Ο νέος προσπάθησε νά τήν καθιστήσει:

—Ήσύγασε, κυρά, δέν είναι οι Τούρκοι. Οι όδοι μας είναι πού τσακίωθηκαν άναμεταξύ τους. Δέν έχει Τούρκους στην Αθήνα...

Μά ή γριά δέν άκουε τίποτα. Ήφερε με σύριχη, έκλαιγε, τραδούσε τά μαλλά της και τά μάγουλά της κι' όλο ξεφώνιζε λόγια άσυνάρτητα:

—Οι Τούρκοι! Βοήθα, Χριστέ μου! Αμάν, Παναγιά μου, σώσε! Πάκουσε ή Τουρκιά! Μάς κυνηγούνε τά σκυλιά, νά μάς σφάξουν όλους, νά μή μείνει ρουθούν Χριστιανός... Ατσιμοι, άτσιμοι! Αχ! τά παιδιά μου, τά παιδιά μου, μου τά σφάξανε σάν άρνιά, μέσ στη μέση του δρόμου... Αχ! ήρθαν οι στέτες, ήρθαν [...] (τόμ. Α', σ. 281)

Όπως είναι φανερό ό Τούρκος στην Αργώ άπουσιάζει ως μυθιστορηματικό πρόσωπο. Αναφέρεται μόνο μέσα από τίς αναφορές στην Αλωση της Πόλης και στην Καταστροφή της Σμύρνης. Τό αντίκειμενο των αναφορών είναι είτε ή έξουσία, τά πρόσωπα της έξουσίας, είτε ό όχλος. Δέν πρόκειται ποτέ για κάποιον άπλό άνθρωπο. Βέβαια και ή Αλωση και ή Καταστροφή είναι ιστορικά γεγονότα φορτωμένα με άρνητικές έννοιες για τους Έλληνες.

Οι αναφορές του συγγραφέα στά χρόνια της Τουρκοκρατίας, άνεξαρτήτως άν ή άφηρηματική φωνή παυτίζεται με τον χαρακτήρα του Παπασιδερου ή όχι, άπεικονίζουν τον «Τούρκο» ως τον κατεξοχήν «άλλον» του Έλληνα. Δηλαδή, ως εκείνη την ιστορική φηγούρα, πού με τήν ύπαρξή της έχει προκαλέσει τή δυστυχία του Έλληνα/πών Έλληνα επί αιώνες.

Η συχρότητα των αναφορών στά χρόνια της Τουρκοκρατίας μπορεί νά έμνηνευθεϊ από τήν τάση του συγγραφέα νά μήν παρουσιάζει τον «άλλον» ως πραγματικό χαρακτήρα αλλά ως μία ιστορική και άφηρημένη έννοια. Πράγμα πού σημαίνει τήν άναπαράγωγη της ήδη

χαραγμένης εικόνας του «Τούρκου» ως του κατεξοχήν έθνικου «άλλου». Ήσως ό συγγραφέας στην Αργώ, εξιστορώντας τή ζωή των άλλων χαρακτήρων μετά τήν Καταστροφή στην Ελλάδα, μεταφέρει, άναπαράγει και τήν έρμηνεία της Τουρκοκρατίας πού έχει παρατηρήσει στό περιβάλλον του. Πράγμα πού γίνεται πύο αίσθητό με τήν παραίσθηση του Παπασιδερου.

6) Λεωνής (1940)

Απάνω-κάτω, όλα τά μεγάλα ζητήματα της άνθρωπότητας είχανε τακτοποιηθεϊ. Στο εξής κανείς δέν θα είχε όκιο νά παραπονιέται ότι ό κόσμος δέν είναι όπως πρέπει. Τά παλιά έπρεπε νά ξεχαστούν, μία καινούργια εποχή άρχιζε στόν κόσμο μέσ στην έλευθερία και τήν ειρήμεια. Ο καθένας πιά θα έκανε ό,τι τραδούσε ή καρδιά του, ό ένας θα ζωγράφιζε, ό άλλος θα έγραφε ποιήματα [...] ό Δήμιης δέν θα έκανε ποτέ του άλλη δουλειά παρά νά κυνηγά κορίτσια. Γιατί όχι, άφοϋ έτσι πού άρξες; Κι ό κάθε λαός τό ίδιο θα κοιτάζε τό κέφι του, θα χαίρότανε τή ζωή του χωρίς περιορισμούς, θα περπατούσε άνεόχλητος στό δρόμο της πρόοδου. Μία μικρή προσπαθεια έπρεπε νά κάνει ακόμα τό έλληικό Κράτος, μία τελευταία σπρωξιά έπρεπε νά δώσει για νά τακτοποιήσει όριστικά κάτι έκκερεμη ζητήματα πού είχε στη Μικρασία. Ήστερα, καμιά άλλη σκοτούρα δέν έμελλε πιά νά παράξει τήν καλοπέραση και τά παιχνίδια των παιδιών του Όδυσσεα. «Εϋτυχισμένοι εσείς, έλεγαν οι παλαιοι, πού άρχιζετε σήμερα τή ζωή σας. Τυχερή γενεά!».²⁰

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος με τους στρατιώτες και τίς τελετές ύποδοχών και παρελάσεων πού φέρνει στην Πόλη είναι τό δεύτερο σημαντικό ιστορικό γεγονός της αφήγητης. Δημιουργεί μία άτιμόσφαμα γιορτής, δίνει σιγουριά για τό ξεκίνημα μίας άλλης εποχής. Από τήν άλλη μεριά, τό 1922 αναφέρεται τά σχέδια της καινούργιας εποχής και τή ζωή του Λεωνή.²¹ Χαλάει τό παιχνίδι των παιδιών

²⁰ Γ. Θεοτοκάς, Λεωνής, ό.π., σ. 75-76.

²¹ Ο Λεωνής άποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα μυθιστορηματος εφηβείας. Ένα από τά κανά σημεία των συγγραφέων της Γενιάς του '30 πού έχουν χάσει τή γενέθλια πατρίδα τους είτε με τό 1914 είτε με τό 1922 είναι ή συγγραφή μυθιστορημάτων τά όποια μπορούν νά ενταχθούν στό είδος μυθιστορημα εφηβείας. Και ό Κ. Πολίτης (άν και δέν έχει γεννηθεϊ στη Σμύρνη έχει μεγαλώσει στη Σμύρνη) Στο Χατζηπράξου και ό Η. Βενέζης στην Αίσωκή Γη γράφουν για τήν παύση της χαμένης παιδικής ζωής και με τή γενέθλια πατρίδα. Βέβαια, όπως είναι φανερό και στόν τίτλο, στά άλλα δύο μυθιστορήματα, σέ αντίθεση με τον Λεωνή, ό τόπος είναι στό επίκεντρο της

στον Κίπρ. Γίνεται αίτια για να διαχτούν ο Λεωνής και οι άλλοι φίλοι του από τον Κίπρ-παράδεισό τους. Και ο συγγραφέας, στον Λεωνή, υπό τη σκιά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου που πλησιάζει, εκφράζεται²² για την παιδική του ζωή στην Πόλη που τερματίστηκε με το 1922 και για τις πρώτες προσφυγικές ημέρες του στην Αθήνα. Η πλοκή δηλαδή του Λεωνή, εκτός από τις τελευταίες λίγες σελίδες, διαδραματίζεται στην Πόλη πριν από το 1922. Παρ' όλα αυτά, από την αφήγηση απουσιάζει ο «άλλος/Τούρκος» ως χαρακτήρας. Η εμφάνισή του περιορίζεται στις αναφορές του εξωτερικού κόσμου.

Τις περισσότερες φορές δεν βλέπουμε τον «άλλον/Τούρκο» αλλά το επίταγμαμά του, ως αστυνόμου και στρατιώτη. Έκτός από την απόξένωση που φέρνει ή αναφορά στον αστυνόμο ή στρατιώτη, αυτές οι αναφορές είναι δύσκολο να χαρακτηριστούν ως αρνητικές. Απλώς αυτές οι αναφορές συνυφαίνονται με κάποια φασαρία που γίνεται στον εξωτερικό κόσμο.

α) Η τουρκική αστυνομία αναφέρεται δύο φορές:

1) Την πρώτη φορά, για να δοθεί έμφαση στην εκτίμηση που διήγησε. Γεγονός που κάνει την εξιστόρηση των έργων να καλύπτει πολλά πρόσωπα και γεγονότα που θυμάται ο συγγραφέας σχετικά με τον τόπο που έχει χάσει.

²² Ο συγγραφέας, κάνοντας λόγο για το κίνητρο που τον ώθησε να γράψει το Λεωνή, αναφέρει την επανεμφάνιση ενός «Μεγάλου» Πολέμου και την ανάγκη να εξιστορήσει τα παιδικά του χρόνια, που πέρασαν ανάμεσα στον «Πρώτο Μεγάλο Πόλεμο» και τη Μικρασιατική Καταστροφή. «Πιά να πω ύστερο όλη την αλήθεια, όταν βάλθηκαν να γράφω το Λεωνή, δεν ήξερα πολύ καλά τι ακριβώς πήγαινα να κάνω. Έκ' των ύστερων», φυσικά, μπορεί κανείς να λέει χθια-δύο πράγματα, άλλα την ώρα εκείνη το μόνο που ήξερα με βεβαιότητα (και μάλιστα δεν μπορούσα να σκεφτώ άλλο τίποτα) ήταν πως άκουσα τον πόλεμο να πλησιάζει. Ανήγκω στην πολυθύλητη γενιά που πήγαινε στο σχολείο τον καιρό του πρώτου Μεγάλου Πολέμου και που άρχισε και να στέπτεται και να γυρεύει το σινοπό της ζωής της μέσα στη μεγάλη ομαδική αναστορία, στις θολές και ανεξήγητες ανησυχίες, στις παράφρονες μουσικές χορού, στη μηχανοκίνητη, όρμητική και αισιόδοξη ποίηση της λεγόμενης άλλοτε «μεταπολεμικής» εποχής. Όταν σχηματίστηκε μέσα μου η πεποίθηση πως ο μεγάλος πόλεμος έρχόταν ξανά, σαν ένα κόκκινο σύννεφο, να σκεπάζει τον κόσμο, φρέθηκα, όπως βέβαια και πολλοί άλλοι συνομήλικοί μου, σε μία κατάσταση άρκετά περίπλοκη. [...] αισθάνθηκα να με κυριεύει μία έντονη νοσταλγία για τα χρόνια του πρώτου Μεγάλου Πολέμου, της ανακωχής και της Μικρασιατικής Έκστρατείας, μία νοσταλγία κόσμων χαμένων και μεγάλων ιστορικών στιγμών, παρεχόμενη με την γλυκύτητα και την πικρία των παιδικών και εφηβικών αναμνήσεων, χωρίς όμως να μπορώ πια να καταλάβω αν ήτανε πραγματικά μία νοσταλγία της παιδικής ηλικίας και της εφηβείας ή κάτι σά μία παλιά άρρώστια, κρυμμένη στα βάθη του όργανισμού, που ξυπνάται στην επιφάνεια κάτω από την επίδραση μιας αλλαγής των ατμοσφαιρικών συνθηκών». (σ. 179-180)

απολαμβάνανε ο πατιπούς από όλους, συμπεριλαμβανομένης και της τουρκικής αστυνομίας:

Δέν είχε δέφει κάποιον μιά φορά, μέ τό μπασιτόυν, στή Γέφυρα του Γαλατᾶ, μέρα μεσημέρι; Μαζεύτηκε κόσμος, τόν είδανε διάφοροι γουιστοί, πλησίασαν κι οι Τούρκοι αστυφύλακες, μά δέν τού είπανε τίποτα, μονάχα πρόστάξαν τόν κόσμο νά διαλυθεῖ. Εἶχε πάντα άριστες σχέσεις μέ τήν αστυνομία, κανείς δέν μπορούσε νά εξηγήσει άφαιδώς τό γιατί. (σ. 10-11).

2) Τη δεύτερη φορά, όταν περιγράφονται τὰ επεισόδια που γίνονταν στις επετείους της 29ης Μαρτίου:

[...] είχανε τά πρωταία από τήν άποψη του λαϊκού συναγεραμού, όταν έόρταζαν τήν 29η Μαρτίου ή τό Πάσχα τους, που τού δινανε πολιτική σημασία, ή τού Άγίου Έλευθερίου, που έόρταζε ο Βενιζέλος. Τότε χυνότανε στους δρόμους μυριάδες, μέ σημαίες, λάβαρα και δάφνες, σταματούσαν τήν κυκλοφορία, σκαρφάζωναν στις στέγες τών τράμ, έκαναν διαφορές ζημιές και στο τέλος δερνότανε μέ τήν τουρκική αστυνομία. (σ. 77)

6) Ο Τούρκος ως στρατιώτης ή σε σχέση με τον πόλεμο αναφέρεται τρεις φορές:

1) Σε μιά περίπτωση, ένας Τούρκος στρατιώτης διασχίζει τό δρόμο, μαζί με άλλους:

Ύστερα άρχισε και περνούσε στους δρόμους στρατός, Γερμανοί, Αυστριακοί, Τούρκοι, ο κόσμος γέμισε μουσικές και ξυφολόγγες που άστράφτανε. (σ. 33)

2) Μία άλλη φορά διαδίδουμε πώς

Ο Λεωνής ήξερε από πολέμους [...]. Σάν ήτανε πολύ μικρός, είχε άκούσει για τόν πόλεμο που έκαμαν οι Ιταλοί στους Τούρκους και πήσαν ένα σωρό νησιά και κόντεψαν νά πάρουν και «τό νησί μας» έλεγε ή οικογένεια. Ύστερα ήξερε διάφορες ιστορίες για τόν πόλεμο που έκαμαν στους Τούρκους οι Έλληνες μαζί με τους Βουλγάρους, τούς Σέρβους και τό Μαυροβούνιο και πήσαν πολλά νησιά και πολιτείες και πολέμησε κι ο θεός Μάρκος κι έγινε λογιάς [...]. (σ. 16)

3) Ίσως ή πιο ενδιαφέρουσα αναφορά είναι ή εξής, που άφηγείται τό θέαμα της τελευταίας για τήν ύποδοξη του Γερμανού Αυτοκράτορα:

Σ' ένα γειτονικό δρόμο έξασπασε μία άόρατη στρατιωτική μουσική, διαστική, χαρούμενη και λιγάκι άσπεία, γεμάτη, θαρρείς, από κατακαλι-

σηματα πνευκέδων. Ίστερα πέρασαν οι καθαλάρηνδες πής σουλτανικής φρουρές ντυμένες από πάνω ίσαμε κάτω στα κόκκινα. Κρατούσανε μεγάλες λόγγες σπολισμένες με μικρές κόκκινες σημάιες. Όλο τό πλήθος κουνήθηκε κι ο καθένας τσαλαπάτησε τό διπλανό του. Πίσω από τούς καθαλάρηνδες έρχόντανε κάτι αὐτοκίνητα ανακατωμένα με ἄλογα, γυμνά σταθιά, κράνη. Τά μεσαλλια ἀστράφτανε, οι κόκκινες σημαϊτώτες κυμάτιζαν στον ἄερα χαρωπά. Ο Λεωνής εἶδε χαμπόσους ἀνθρώπους με μεγάλα μουστάκια, μά ποιάς εἶταν ὁ Αὐτοκράτορας δέν πρόφτασε νά καταλάβει.

[...]

Μά ὁ Λεωνής εἶχε ξεγάσει τό ζήτημα. «Τόν παλιό καιρό, συλλογίζοτανε, σ' αὐτούς ἐδῶ τούς δρόμους περνοῦσαν οἱ δικοί μας Αὐτοκράτορες, τώρα περνᾷ ἡ Σάρα καί ἡ Μάρα.» Ἐκεῖνοι εἶταν Αὐτοκράτορες, αἷσι τοῦ ὀνάματος, ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος, ὁ Νικηφόρος Φωκάς, ὁ Ἰωάννης Τιμισακῆς, ὁ Μανούηλ Κομνηνός, πανώηλοι, ντυμένοι στό χρυσάφι σάν δεσποτάδες, με τίς ὠραίες ξανθές γενειάδες τους, με τό σεδάκιμο ὕφος τους, πού εἶχαν ὄρεξη νά τούς φιλήσει τό χέρι, τριμεροῖ ὅταν ἀντίκρυζαν τόν ἐγθρό, πράσι καί γλυκομίλητοι σάν καλοὶ πατεράδες ὅταν εἶχαν νά κάμουν με φίλους. Ἡ ὁ καπμένος ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ὁ γλυκύτατος [...]. (σ. 35-36)

Αὐτή ἡ ἀναφορά ἀποκτάει περισσότερο νόημα μαζί με μία ἄλλη σκεπή καί ἀποκαλύπτει τά συναισθήματα τοῦ Λεωνῆ γιά τόν «ἄλλον». Με τό τελείωμα τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου γίνονται ἄλλες παρελάσεις καί ὑποδογές. Σέ μία ἀπό αὐτές τίς τελετές συμμετέχουν καί οἱ Ἕλληνες. Στή δεύτερη τελετή, ὁ Λεωνής θυμάται τήν τελετή πού εἶχε γίνει γιά τήν ὑποδογή τοῦ Γερμανοῦ Αὐτοκράτορα καί σκέφτεται:

Ἰπῆρχε, βέβαια, ἀνάμεσα στίς δύο ὑποδογές μία διαφορά οὐσιαστική, ὅτι τότε εἶπαν οἱ «ἄλλοι», ἐνῶ τώρα, συλλογίζοτανε ὁ Λεωνής, «εἴμαστε ἐμεῖς». (σ. 78)

γ) Ἐπίσης, γίνεται ἀναφορά στό «τουρκικό στοιχείο», σχετικά με τά ὑποχρεωτικά μαθήματα τουρκικῆς γλώσσας, πού ἐπιβλήθηκαν στον ἐλληνοφώνο πληθυσμό (σ. 34).

Ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω ἀναφορές πού συνυφαίνουν τόν «ἄλλον/Τούρκο» με τήν ἔξουσία, ὑπάρχουν καί περιπτώσεις, ὅπου ὁ «ἄλλος/Τούρκος» ἐμφανίζεται με «ἄμαχα ρούχα». Ἐπί παραδείγματι, ὁ Τούρκος ἀναφέρεται ἔμμεσα, μέσα ἀπό τά λόγια ἐνός ἠλακωμένου

πού μιλάει με τήν ὑπέρτερα τοῦ σπιτιοῦ. Ὁ ἠλακωμένος, γιά νά τονίσει ὅτι τό πρώτο πέρασμα ἐνός ἀτιμόπλοιου ἀπό τόν Βόσπορο ἦταν ἓνα μεγάλο γεγονός, σημειώνει τήν κάθοδο Τούρκων καί Ἑλλήνων χωρικών, με πούς χροιάδες καί τούς παπιάδες τους ἀντίστοιχα. Χαρακτηριστικό εἶναι τό γεγονός ὅτι ὅλοι συμφωνοῦσαν «πώς χλάσε ὁ κόσμος» (σ. 13).

Ἐκεῖνο πού εἶναι πρωτότυπο στόν Λεωνῆ εἶναι ὁ Τούρκος ἀστός. 1) Ὁ ἀφηγητής θυμάται περιστασιακά ἓναν Τούρκο μαέστρο:

Ἐκεῖ, τίς Κυριακές, ὀδηγοῦσε τήν ὀρχήστρα ὁ περίφημος Τούρκος μαέστρος Ἰγσαν μπέης καί μαξέυοτανε ἀπό κάτω μεγάλο πλήθος καί τόν σερίανιζε [...]. (σ. 22)

2) Κάνει ἐπίσης λόγο γιά τά λίγα τουρκόπουλα πού πᾶνε στό κολέγιο, γιά «[...] δύο-τρεῖς Τούρκ[ους], πολὺ σοβαρ[οῦς] καί ἀξιοπρεπεῖς» (σ. 100) καί γιά τίς γυναικες με ἀνοιχτά μαλλιά:

Μά ἠλακωμένη γυνάικα, ἀδύνατη, μικροκαμωμένη, μ' ἓνα πρόσωπο πολὺ λυπημένο. Ἐἴτανε ντυμένη με μία παράση ρόμπα, κα εἶχε τά μαλλιά τῆς δεμένα μ' ἓνα τουλπάνι σάν κα αὐτά πού φοροῦσαν οἱ καμψές τούρκισσες, πού εἶχανε καταγγίρει τό γιασιμάκι. Μά δέν εἴτανε Τούρ-κισσα καθόλου. (σ. 92)

Βέβαια, ἡ ἀφηγηματική φωνή τούς «θεωρεῖ» ἐξ ἀποστάσεως καί με πολὺ σύντομες ἀναφορές.

Ὁ «ἄλλος/Τούρκος» δέν ἀνήκει στόν κόσμο τοῦ Λεωνῆ. Ἀναφέρεται μόνο σέ σχέση με τόν ἔξωτερικό κόσμο καί ἀπό μακριά. Γιά τό λόγο αὐτό τίς περισσότερες φορές ἐμφανίζεται σέ στιγμές ἀναταραχῆς (ἐπεισοδίων καί πολέμων), ὡς ἀστυνομία καί στρατός. Ἡ ποιη-λία τῶν φράσεων πού χρησιμοποιοῦνται γιά τήν τουρκική ἀστυνομία, τόν Τούρκο στρατιώτη καί τά ὑποχρεωτικά μαθήματα τουρκικῶν δειγνουν πώς ὁ Τούρκος πῆς ἀφήρητης εἶναι συνηθισμένος με τήν ἔξουσία. Ἀπό τήν ἄλλη, ἡ ἐξ ἀποστάσεως ἀφήρητη, με πολὺ σύντο-μες καί περιγραφικές ἀναφορές, δίνει στοιχεῖα καί γιά τήν ὑπαρξη τῶν ἀστῶν Τούρκων. Ἐπίσης ὁ συγγραφέας στή σύγκριση δύο τελε-τῶν, χρησιμοποιώντας τήν ἐξῆς φράση:

Ἰπῆρχε, βέβαια, ἀνάμεσα στίς δύο ὑποδογές μία διαφορά οὐσιαστική, ὅτι τότε εἶταν οἱ «ἄλλοι», ἐνῶ τώρα, συλλογίζοτανε ὁ Λεωνής, «εἴμαστε ἐμεῖς». (σ. 78)

δείχνει πώς είναι συνειδητοποιημένος και ως προς την ύπαρξη του «άλλου» και ως προς τὰ δικά του συναισθήματα.

Επίλογος

Η Άργώ έχει εκδοθεί τό 1936 και ὁ Λεωνής τό 1940. Στό ἐπίκεντρο τοῦ πρώτου μυθιστορήματος ὑπάρχει μία κοινωνία μετά τήν Καταστροφή, ἐνώ τό δεύτερο ἔργο ἀφηγεῖται τή ζωή τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, πού θά ἀνατραπῆ μέ τήν Καταστροφή. Καί στά δύο ἔργα ὁ «Τούρκος» ἀπουσιάζει ὡς μυθιστορηματικό πρόσωπο μέ καθοριστικό ρόλο στήν ἀφήγηση τοῦ ἔργου. Τό σχῆμα (γενικότερο ραπέτ) τῆς ἐλληνοκεντρῆς ἀφήγησης γιά τό Βυζάντιο καί γιά τήν Τουρκοκρατία ἀναπαράγεται στήν πλοκή τῆς Άργῶς. Δηλαδή ἡ Τουρκοκρατία, ἐνδεχομένως καί ὁ Τούρκος, ἐμφανίζεται νά εἶναι ὁ ιστορικός «ἄλλος» πού προκαλεσε τή δυστυχία τῶν Ἑλλήνων τόσο μέ τήν Τουρκοκρατία ὅσο καί μέ τήν Καταστροφή. Βέβαια, πιά ἀναλυτικό διάγραμμα τῶν φράσεων πού ἀφοροῦν τήν Καταστροφή δείχνει πώς ὁ συγγραφέας δέν ταυτίζεται μέ τίς ἀπόψεις αὐτές, ἀπλῶς μεταφέρει μία προσέγγιση πού μαρτυρεῖται στό περιβάλλον του. Δηλαδή ἡ Άργώ καταγράφει καί ἀναπαράγει τήν ἀφηγημένη ιστορική καί ἀρνητική ἔννοια τοῦ «ἄλλου» στήν ἀφήγησή της, ἐνώ ὁ «Τούρκος» τοῦ Λεωνῆ δέν εἶναι μία ιστορική ἔννοια. Εἶναι ἕνα σύγχρονο πρόσωπο. Μπορεῖ νά ἐκπροσωπεύει τήν ξένη ἐξουσία ἡ τήν ἀστική τάξη τῶν Τούρκων. Μπορεῖ νά περιγραφῆται μέ ἀδιαφορία καί μέ πολύ συνοπτικές φράσεις, ἀλλά εἶναι πρόσωπο πραγματικό, καί διαφοροποιεῖται ἀπό τίς ἄλλες εἰσόνες τοῦ «Τούρκου» πού παρατηροῦμε στά ἔργα τῶν συγγρόνων του συγγραφέων. Μόνο στόν Λεωνή βλέπουμε τήν εἰκόνα τῶν ἀστῶν Τούρκων, δηλαδή τά τουρκό-πouλα πού πᾶνε στά γαλλικά κολλέγια καί τόν Τούρκο μαέστρο. Καί ἡ φράση τοῦ συγγραφέα «ὄτι τότε εἶταν οἱ "ἄλλοι", ἐνώ τώρα, συλλογίζότανε ὁ Λεωνής, "εἴμαστε ἐμεῖς."» (σ. 78) δείχνει πώς ὁ συγγραφέας εἶναι συνειδητοποιημένος ὡς πρὸς τή σχέση τοῦ ἐγώ-ἐμεῖς μέ τόν «ἄλλον».

Μάριο Βίτσι

Μαρτυρία γιά τόν Γ. Θεοτοκά

Όταν ἀκούω τό ὄνομα τοῦ Θεοτοκά, μού ἔρχονται στό νοῦ τρεῖς ἐπὶ ἀλλήλες παραστάσεις τῆς φυσιογνωμίας του. Πρῶτα πρῶτα, ὅπως μπορεῖ νά τό περιμένει κανεῖς ἀπό ἐμένα, ἔρχεται ἡ εἰκόνα πού ἀφορᾶ τό σύνολο τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μέ τήν ιδιαίτερα σημαντική προσωπικότητά του, καί τήν ὁποία ξεχώρισα ἀπό παλιά, προκειμένου νά μιλήσω γι' αὐτόν στήν πρώτη μορφή τῆς Ἱστορίας μου, καί ἀμέσως μετά, ὅταν μού δόθηκε ἡ ευκαιρία νά ἐξετάσω ἀπό κοντά τό ἔργο του, μελετώντας τό ρόλο του ὡς ξεχωριστοῦ διανοούμενου τῆς γενιᾶς τοῦ '30 — καί ιδιαίτερα μέ στόχο τό ἔργο του ὡς μυθιστοριογράφου.

Σέ αὐτή τή φάση, πού πειθαρχοῦσε σέ συγκεκριμένους κανόνες μεθόδου, παρμερίζα ὑποχρεωτικά τίς ἄλλες δύο παραστάσεις, αὐτές πού μέ ἄγγιζαν ἀπό πύο κοντά, σάν διώματα προσωπικά. Φυσικά δέν ἀναφέρομαι μόνο στά πεξογραφήματα πού διάδάζα νέος καθῶς ἐμφανίζονταν, ἀρχίζοντας ἀπό τό Ἄσθeneῖς καί ὀδοιπόροι, ἀλλά καί στά πολιτικά κείμενα πού μού ἔδωσαν κάποια βαθύτερη δόνηση λόγω τῆς καυτῆς ἐπικαιρότητάς τους, ἐκεῖνα πού δημοσιεύτηκαν σέ τόμο ἀπό τό Θεμέλιο.

Μιά ἄλλη παράσταση, ἡ τρίτη ἄς ποῦμε, ἀφορᾶ τόν ἄνθρωπο πού εὐτυχῶς κάποτε νά συναντήσω.

Γιά τόν ἄνθρωπο αὐτόν πού γνώρισα, στήν πραγματικότητα ἔχω ἐλάχιστα νά πῶ, καθῶς δέν ἔτυχε νά τόν συναναστραφῶ μέ τήν κατάλληλη ἄνεση. Ἐπρεπε νά εἶγα ἐπιδιώξει περισσότερες ἐπαφές μαζί του. Αὐτῶμαι πραγματικά γιά τό τί ἔχασα. Μοῦ μένει ὅμως στή μνήμη ἡ ματιά του τήν πρώτη φορά πού τόν συνάντησα, καί ἐγώ κοίταζα τό πρόσωπό του ἀπό κάτω πρὸς τά ἑπάνω, καθῶς ἦταν πύο ψηλός ἀπό ἐμένα, σάν νά βρισκόταν ἕνα σκαλί πύο ἑπάνω. Ἡ ματιά του ἦταν διαφορετική ἀπό τῶν ἄλλων ὀμνηλικῶν του πεξογράφων πού

Ὁ Μάριο Βίτσι γεννήθηκε τό 1926 στήν Κωνσταντινούπολη. Τελευταῖο βιβλίο του: Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (Ὀδύσσειας 2008).

TIMH: 16e
ISSN: 0028-1735